

PROSPECTUL UNUI LEXICON PENTRU PROPEDEUTICA FILOSOFICĂ

Notă introductivă

TITUS LATES*

După evenimentele din 1848, reprezentanții parohiilor din Brașov-Cetate, biserica Sf. Adormire a Maicii Domnului, și din Brașov-Șchei, biserica Sf. Nicolae, la îndemnul protopopului Brașovului Ioan Popasu, au decis înființarea unui Gimnaziu românesc la Brașov, pe baza proiectului de organizare a gimnaziilor și școlilor reale din Austria publicat de Ministerul de Culte și Instrucțiune Austriac (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich. Vom Ministerium des Cultus und Unterrichts*, Wien, 1849).¹ Angajându-se la subscripții pentru asigurarea mijloacelor de subzistență pentru școală și profesori timp de 10 ani, au înaintat o petiție la guvern în 26 septembrie 1850, iar la 1 octombrie s-a deschis gimnaziul cu clasa I, adăugându-se progresiv în următorii ani celelalte clase.² În primii ani (1850–1862) a funcționat ca gimnaziu inferior, cu patru clase, reușind prin strădania primului director, Gavril Munteanu, și cu sprijinul episcopului Andrei Șaguna, conducătorul diecezei greco-orientale române a Ardealului, să-și păstreze caracterul de școală medie confesională, cu limba de predare româna, în ciuda presiunilor guvernului absolutist din anii 1853–1860 de a introduce germana ca limbă de predare.

La 13 octombrie 1860 a fost făcut cunoscut un act emanat de la Majestatea Sa Împăratul și Regele Franz Josef I prin care se inițiază completarea gimnaziului din Brașov la 8 clase, urmând a i se acorda și un ajutor din partea statului. Actul (care prevedea măsuri similare și pentru gimnaziul sârb din Neusatz/Novi Sad) a premers promulgării Diplomei împărătești din 20 octombrie 1860 (*Oktoberdiplom*), prin care s-a pus capăt guvernării (neo)absolutiste. S-au restituit o serie de drepturi țărilor de sub coroana habsburgică, recunoscându-se și dreptul confesiunilor de a se îngriji de instrucția credincioșilor, iar Marele Principat al Transilvaniei a redevenit autonom în cadrul imperiului. În noile împrejurări, episcopul Andrei Șaguna a reușit emanciparea gimnaziului de sub influența directă a statului și transformarea lui într-o școală cu adevărat confesională. Între timp s-a făcut o cerere de sprijin financiar a gimnaziului și din partea Principatelor Unite Române, în baza unor vechi hrisoave de pe vremea domnilor Moldovei Aron Vodă (1594) și Gheorghe Șerban (1656), ctitori ai bisericii Sf. Nicolae

* Institutul de Filosofie și Psihologie „C. Rădulescu-Motru” al Academiei Române

din Șcheii Brașovului. Cererea a fost adresată de protopopul Ioan Popasu principelui Alexandru Ioan Cuza la 25 decembrie 1859 și a fost rezolvată favorabil atât de ministerul cultelor și instrucțiunii publice din Moldova (28 iulie 1860), cât și de cel din Țara Românească (15 mai 1861). Cu acest sprijin, Eforia școlară a hotărât în vara anului 1862 să deschidă clasa a V-a gimnazială și, astfel, din anul școlar 1862/3 s-a început completarea ciclului superior la Gimnaziul românesc din Brașov.³ Noua clasă gimnazială s-a inaugurat sub conducerea lui Ioan Meșotă, un fost elev al gimnaziului care a obținut un doctorat în filosofie la Bonn, angajat ca profesor cu un an înainte.

Ioan Meșotă s-a născut în Dârstele Brașovului în anul 1837. Tatăl său, George (Gheorghe) Meșotă, curatorul bisericii din comună, l-a dat mai întâi la școala din Dârste, apoi la cea din Turcheș, iar de aici l-a dus la Brașov, unde a urmat cursurile primare la școala română din Șcheii și la cea catolică din cetate. După terminarea studiilor elementare, în 1850 a fost înscris la Gimnaziul romano-catolic maghiar din Brașov (în septembrie), dar după numai două luni a trecut ca elev la Gimnaziul românesc din Brașov, nou înființat (în noiembrie). Aici a urmat primele patru clase din ciclul inferior (câte avea gimnaziul la acea vreme), fiind coleg de clasă, în primul an, cu Titu Maiorescu⁴, și și-a continuat studiile la Gimnaziul superior luteran săsesc (înființat de Johannes Honterus în 1541), în perioada 1854–1858. Remarcat de protopopul Brașovului Ioan Popasu, a plecat în toamna anului 1858 la Viena, unde a urmat timp de doi ani cursuri filosofice, pe care le-a continuat la Bonn, luându-și doctoratul în filosofie în anul 1861.

După întoarcerea de la studii a fost numit profesor la Gimnaziul românesc din Brașov, îndeplinind din 1870, până la sfârșitul vieții (1878) și funcția de director al școlilor medii din Brașov (după moartea primului director, Gavril Munteanu).⁵

În anul școlar 1864/5, la Gimnaziul de la Brașov a început să se predea *Propedeutica filosofică*, care a fost introdusă în planul de învățământ pentru clasa a VII-a, conform Proiectului de organizare (*Entwurf*) din 1849, care prevedea împărțirea materiei în doi ani de studiu: *Logica*, în clasa a VII-a, și *Psihologia empirică*, în clasa a VIII-a. Ca țintă pentru această pregătire erau stabilite (după programă): „întregirea cunoștințelor experimentale despre lumea din afară prin cunoașterea empirică a vieții sufletești; cunoașterea sistematică a formelor generale de cugetare, ca încheiere a învățământului de până acum și ca pregătire a instrucțiunii ulterioare științifice”⁶.

Din anul următor, 1865/6, Ioan Meșotă, a predat propedeutica filosofică după manualele herbartiene ale lui Gustav Adolf Lindner: *Lehrbuch der formalen Logik* (Graz, 1861) și *Lehrbuch der empirischen Psychologie nach genetischer Methode* (Cilli, 1858).⁷

După primul an în care a predat *psihologia empirică*, a publicat „Espunerea catorva fenomene sufletesci cu privire la expresiunile psihologice în limb’a rumanésca” în *A septea programa a gimnasiului plenariu românescu de religiunea gr. orientale pe an. scol. 1865/6*, redactată („redigéta”) de G. J. Munteanu (Brasiovu, Tipografi și pro-

vediutori Römer & Kammer, 1866), text pe care îl reproducem aici cu intenția de a-l aduce în atenție, considerând-l remarcabil, dar puțin cunoscut. Textul original este puternic marcat de forme latinizante care, în vederea prezentei restituiri, au fost transcrise fonetic. Abia din anul 1874, Ioan Meșotă, ca director, a introdus în școlile pe care le patrona ortografia fonetică, situându-se de partea lui Titu Maiorescu în disputa privind scrierea în limba română.

Nefiind o restituire filologică, ci filosofică, prezenta editare urmează normele generale ale actualizării ortografice – cu respectarea particularităților stilistice ale textului original și conservarea patinei timpului.

Pentru facilitarea înțelegerii unor termeni, am întocmit un glosar orientativ, fără pretenția că este complet sau definitiv.

GLOSAR

amăsurat adj. – pe măsura, potrivit, conform

ascrie vb. – a (se) atribui,

casiuna = cășuna vb. – a cauza, a produce, a provoca

delătura vb. – a se înlătura, a se da la o parte

denega vb. – a nega, a respinge

durator, -ie adj. – persistent, -ă, de durată

fini, -esc, se finesc, vb. – a termina, termină, se termină

gran (Granum) s. n. – unitate de măsură în Roma Antică, folosită în farmacie = 47, 04 mg

înraurință s. f. – influență

linte s. f. – lentilă, *luntea ochiului* = cristalin

maestros adj. – măiestrit, meșteșugit

manc, -ă adj. – deficitar, -ă, cu lipsuri

marșa vb. – a se mișca, a se lăsa antrenat, a accepta

neg s. m. – papilă

neimpartiver adj. – indivizibil

neprecurmat adj. – continuu, fără întrerupere

nisui vb. – a năzui, a dori, a se strădui

păși vb. – a trece

partidă, -e s. f. – aspect, -e

pertracta vb. – a trata

pieliță s. f. – membrană, *pielița tobei* = timpan

practisare s. f. – folosire

preda vb. – a (se) transmite

predomnitor, -oare adj. – predominant, -ă

provedea vb. – a (ne) înzestra

pusațiune (pusetiune) s. f. – poziție, împrejurare

radie s. f. – rază

râurință s. f. – influență

revocare s. f. – evocare

rudit, -ă adj. – asemănătoare, -oare, înrudit, -ă

scăzământ s. n. – pierdere, lipsă

semtiver/nesemtiver adj. – perceptibil/imperceptibil, real/nereal

simțământ s. n. – sentiment

statori vb. – a statornici

țarmuri vb. – a (se) limita, a (se) mărgini

Pentru traducerea fragmentului din *Faust* de Goethe, pe lângă numeroasele variante care pot fi consultate (Ion Gorun, I. U. Șoricu, Iosif Nădejde, Lucian Blaga, Ștefan Aug. Doinaș și Mihail Nemeș), propun și eu una [cu două intercalări explicative]:

*Când conceptele lipsesc,
[Deci dispare înțelesul]
Apar cuvintele, la țanc.
Le poți la harță folosi,
Ca să îți faci „sistema”,
Ori orbește să le crezi,
Făr’ să le poți fura ceva.
[Căci sunt goale; nu-i așa?]*

Fragmentul circumscrie zona de interes a textului prezentat, dar și a volumului de față: *înțelesul cuvintelor*. Trebuie decelată aici, cât mai bine, pe lângă ironia lui Mefistofel, grava problemă filosofică despre valoarea conceptelor și pericolul desubstanțIALIZĂRII lor, precum și rolul educației în dezvoltarea rațiunii, aspecte subliniate și de Ioan Meșotă.

Textul original al lui Ioan Meșotă (*A septea programa a gimnasiunii plenariu românesc de religiunea gr. orientale pe an. scol. 1865/6*) poate fi accesat pe site-ul Bibliotecii Digitale a BCU Cluj: <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/142516>

Pentru a facilita o eventuală confruntare cu acesta, am indicat, pe textul prezent, paginația originală.

NOTE

¹ Andrei Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*, Brașov, Tipografia Ciurcu & Comp., 1902, p. 237.

² *Ibidem*, pp. 47–57. Virgil Onițiu, „Notite din istoria școlilor noastre medii”, *A XXXII Programă a gimnasiunii mare public roman de religiunea gr. orientală din Brașov pe anul școlar 1895–96*, Brașov, Tipografia A. Muresianu, 1896, p. 53.

³ Andrei Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*, ed. cit., pp. 140–153.

⁴ Titu Maiorescu era găzduit, la acea vreme, împreună cu sora lui Emilia, în casa unchiului său Ioan Popasu (fratele mamei sale). În anul școlar următor, Maiorescu a fost trimis la Colegiul „Teresianum” din Viena.

⁵ Ioan Popea, „Ioan Meșotă. Cuvântu ținut în 25 Septemvre v 1888 la sêrbătorea S-tei Sofii”, *A XXV programă a gimnasiunii mare publică roman de religiunea ort. răsăriteana din Brașov*, Brașov, Tipografia A. Muresianu, 1889, pp. 5–6. Pentru alte amănunte biobibliografice, vezi: Valentin Bodea, Viorel Răducanu, *Dr. Ioan Meșotă (1837–1878): preliminarii biografice*, Brașov, Editura Orator, 2003.

⁶ Andrei Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*, ed. cit., p. 318.

⁷ În primul an, 1864/5, logica a fost predată după manualul lui Joseph Beck, *Grundriß der Empirischen Psychologie und Logik* (*Ibidem*, p. 324), același după care a predat propedeutica filosofică Simion Bărnățiu la Iași.

EXPUNEREA CĂTORVA FENOMENE SUFLETEȘTI CU PRIVIRE LA EXPRESIUNILE PSICOLOGICE ÎN LIMBA ROMÂNEASCĂ

IOAN MEȘOTĂ

[22] Dezvoltarea unei limbi merge mână în mână cu dezvoltarea națiunii, care o vorbește; cu cât aceasta se cultivă mai tare, cu atât și limba i se mai învațuțește, căci cu cât se înmulțesc cunoștințele unui individ sau a unei națiuni, cu atâta se înmulțesc și vorbele, cu care se însemnează lucrurile cunoscute. Pentru un lucru de nou cunoscut, pentru o noțiune, trebuie să se formeze și o vorbă nouă. Vorbele sunt veșmintele naturale ale cugetării, limba este expresiunea naționalității. Un popor, la care studiul filosofic a ajuns un grad înalt de dezvoltare va poseda o limbă cu totul deosebită de a unui popor, care cunoaște numai trebuințele sensuale.

Privind la popoarele culte ale Europei vedem, că fiecare din acestea are mai mare mulțime de vorbe în acel ram de știință și cultură, care l-a dezvoltat mai tare, așa spre exemplu în privința filosofiei este recunoscut, că aceasta a aflat cultivarea și dezvoltarea cea mai serioasă la poporul german; de aceea și aflăm la acesta o abundență de vorbe pe acest teren cu cele mai fine distincțiuni și nuanțe, care în altă limbă numai cu greu se pot reproduce.

Cu deosebire observăm în limba germană întrebuințarea cea deasă de vorbe abstracte nu numai în știință, ci și în limba poporului, ceea ce îngreunează unui străin învățarea ei, pe când popoarele romanice se servesc mai mult de vorbe concrete.

Poporul român posedă firește vorbe pentru însemnarea numai a acelor lucruri, care le cunoaște și acestea sunt partea cea mai mare de pe câmpul experienței. Aci însă posedă atâtea, câte are de lipsă, de aceia învățații noștri însemnând lucrurile, de care are cunoștință poporul nostru, nu ar avea trebuință să alege la vorbe luate din alte limbi străine, ci a le scoate numai din tezaurul națiunii noastre. – Dar cum stăm cu vorbele, cu care avem să însemnăm noțiuni abstracte, cugete, care nu se referă nemijlocit la un ce concret, cu expresiunile științifice? – Am zis, că vorba se formează numai cu formarea noțiunii, prin urmare fiecare ram de știință trebuie să-și formeze limba sa proprie. La români știința filosofiei s-a cultivat mai puțin, decât oricare alta, de aceea și limba filosofică, ca știință va fi mai puțin dezvoltată, expresiunile mai puțin fixate și întrebuințarea [23] lor mai nesigură. Aci vorbim de filosofie ca știință sistematică, căci o filosofie în sens extins posedă și poporul român ca oricare altul, și pentru aceasta are și vorbele corespunzătoare. Străduința învățaților va fi, ca să transpună limba română din

filosofia poporului în filosofia ca știință, să o rectifice, să o statoriască, iar unde aceea nu va ajunge să o înavuțiască, însă numai amăsurat spiritului ei și modului de cugetare a românului.

Românii ocupându-se cu studiul științific al filosofiei nu mai poate face *tabula rasa* cel puțin nu tot din progresul ce l-a făcut această știință la popoarele culte atât vechi cât și moderne. Prin urmare el primește noțiuni gata, care are numai de a le cerceta, dacă sunt corecte și apoi a le îmbrăca în veșminte românești corespunzătoare. Iar corespunzătoare este o vorba noțiunii, care o însemnează, atunci, când, sau cuprinde în sine toate semnele caracteristice, prin care se deosebește o noțiune de alta, sau este un semn de convențiune primit de către națiunea întreagă. Aflarea semnelor convenționale pentru însemnarea noțiunilor este triumful inteligenței omenești – Dacă nu ne vom năzui a fixa însemnătatea vorbelor pe orice teren, dar cu deosebire în filosofie, ne vom deprinde numai la vorbe goale, la fraze fără sens, și știința în loc de a cultiva poporul numai îl va întuneca mai tare, căci atunci am împlinit provocățiunea malițioasă a lui Mefistofel, exprimată de Goethe :

Denn eben wo Begriffe fehlen,
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein,
Mit Worten lässt sich trefflich streiten,
Mit Worten ein System bereiten,
An Worte lässt sich trefflich glauben,
Von einem Wort lässt sich kein Jota rauben.

Ocaziunea cea mai de aproape de a ne dezvolta și corecta limba și în filosofie ni se dă pe calea școlii în gimnaziu sau colegiu, unde, după ce școlarii și-au câștigat un tezaur de cunoștințe pe câmpul religiunii, filologiei, științelor naturale, matematicii și istoriei, în cei din urmă doi ani (după sistema școlilor germane) se inițiază și în studiul filosofic sau mai bine zicând se pregătesc pentru ascultarea acestei științe (Propedeutica filosofică) la universitate.

În gimnaziile de 8 clase organizate după sistema germană este prescris studiul pregătitor în filosofie în cele două clase din urmă. Studiul acesta după organizațiunea mai nouă [24] a gimnaziilor (v. *Organisationsentwurf der österreichischen Gymnasien*) cuprinde din filosofie numai Logica formală și Psihologia empirică, va să zică numai acele discipline, care se pot mai ușor acomoda spiritului dezvoltat până acum în școlari și cunoștințelor lor. Căci Logica formală se leagă în câțva de gramatică și arătând formele și legile, după care are să urmeze cugetarea, ca aceasta să fie corectă își are de material pentru practisarea acelor noțiuni, ce și le-a câștigat școlarii pe diferitele câmpuri ale științelor; iar Psihologia empirică, ca învățătura despre suflet se apropie mai tare de științele naturale, prin urmare își află în școlari o pregătire în privința metodei de pertractare în Fizică, deoarece aceasta, se ocupă cu descrierea și explicarea fenomenelor în natură, iar Psihologia empirică cu descrierea și explicarea fenomenelor din sufletul omului. Psihologia rațională, ca parte a Metafizicii și ca o disciplină, care se ocupă cu explicarea ființei sufletului nu intră în cursul filosofic gimnazial. Această restrângere a studiului filosofic în gimnaziu li se pare unora necorespunzătoare, deoa-

rece școlarii ieșind de aici și pășind la auditoriul universității nu sunt deprinși la cugtare abstractă pe terenul oricărei specialități de știință. De aceea pretind, ca pe lângă Logică și Psiologie să se trateze în gimnaziu și ceva din Metafizică, Morală etc. cel puțin punctele generale. Trebuința aceasta cred, că nu o va denega ușor nimenea, dar este altă întrebare, dacă se poate pune în lucrare sau nu. Noi această întrebare cu privire la un gimnaziu român cu deosebire o lăsăm la o parte. În Articolul acesta vom să tratăm numai din Psiologia empirică unele partide cu privire la expresiunile psihologice, care ar trebui fixate și statorite în limba română.

DIN PSICOLOGIA EMPIRICĂ

Atât în limba poporului cât și în știință se distinge în om două părți deosebite una de alta, se deosebește: trupul (σώμα) și sufletul (ψυχή). Sub trup se înțelege partea aceea materială în persoana omului, care cuprinde un spațiu, o extensiune și după care omul se ține de lumea materială sau sensuală, iar sufletul este aceea ființă (*a-fi, ens*) sau substanță (în sensul lui Spinoza) statornică în om, în care se manifestează schimbăciunile dispozițiuni, care nu cuprind nici un spațiu, ci pretind numai un timp. Trupul și sufletul [25] în om stau în legătură strânsă unul cu altul. Aci îndată trebuie să facem deosebire între spirit și suflet.

Spirit în știință se numește o ființă nematerială nespațioasă, și în acest înțeles se întrebuițiază și în limba poporului în cele mai multe cazuri numai că poporul are vorba străină *duh*; de aceea zicem „Dzeu este duh” și nu „suflet”, zicem „duhuri necurate”; tot asemenea zicem „omul acesta e de duh”. Suflet (*animus, Seele*) numim atât în știință, cât și în uzul de toate zilele spiritul încât acesta e legat de organismul trupului, căci zicem: „și-a dat răsuflarea cea din urmă”. Tot asemenea trebuie să facem deosebire și între trup și corp deși cuvântul din urmă nu îl avem în popor. Sub cel dintâi înțelegem o materie, în care este sau a fost suflare, iar sub cel din urmă o materie inertă. – Psihologia e o vorbă grecească și însemnează „învățătura despre suflet” și este uzitată mai la toate popoarele, care are noțiunea lui ca termen tehnic, de aceea îl putem întrebuiția și noi fără a aduce vreun scăzământ limbii noastre, precum o cred poate aceasta maghiarii, care au maghiarizat toți termenii tehnici științifici.

Chemarea Psihologiei empirice este: de a descrie și explica după analogia fizicii fenomenele sufletului, prin care se manifestează existența acestuia ca ființă spirituală fără spațiu.

Precum naturaliștii spre a explica fenomenele naturii presupun niște puteri (*vires naturae, Naturkräfte*) care nu sunt altceva, decât cauzele necunoscute a unui fenomen și a căror număr, cu cât se cunosc mai bine fenomenele, cu atât se reduc mai tare; așa se ascriu *per analogiam* și sufletului anumite puteri, care le putem numi facultăți ale sufletului (*Seelenvermögen*), cum este memoria, fantasia, puterea sau simțul de a cunoaște lucrurile dinafară și dinlăuntru etc. Dar acestea, ca și puterile naturii, nu sunt decât nume prin care se însemnează cauzele fenomenelor, care nu le putem cunoaște din experiență și dispar îndată ce suntem în stare a reduce diferitele fenomene ale sufletului la legi stator-

nice ale ființei sufletești, căci cum s-ar putea ca în sufletul, care este simplu și neimparțiver, să se deosebească un loc anumit pentru memorie, altul pentru fantasmă, și altul pentru sentiment etc.? sau cum s-ar putea sufletul împărți în puterea de a cunoaște, de a simți și de a pofti (*Erkenntnis-, Gefühls- und Belehungsvermögen*). Toate dispozițiile sufletești se bazează pe legi amintite și se nasc [26] treptat unele din altele, începând de la cele mai complicate. Cele mai primitive dispozițiuni se cauzează în suflet prin înrăurirea obiectelor din afară, despre care acelea capătă o impresiune, o reprezentațiune (*Vorstellung*). Suma reprezentațiunilor aflătoare în suflet se numește cunoștința acestuia (*Bewusstsein*). Aflându-se în suflet mai multe reprezentațiuni, ce se referesc la unul și același obiect sau la diferite obiecte, acestea lucră una asupra alteia, se întretes fiindcă nu au în suflet locuri separate, unde să se așeze izolate una de alta, și aceasta produce o dispozițiune sufletească, deosebită de cea a unei singuratece reprezentațiuni, o dispozițiune, care o numim simțământ (fr. *sentiment, Gefühl*) cum e spre exemplu bucuria, întristarea etc. Sufletul în starea aceasta ca ființă simțitoare se numește anima (*Gemüth*). – Aci vorba „anima” se întrebuițiază în înțeles figurat, căci în sens strâns însemnează partea aceea a organismului trupesc, care formează centrul circulațiunii sângelui. Dispozițiunea subiectivă a sufletului casionată prin râurința reciprocă a reprezentațiunilor sau rămâne în stadiul acesta, sau se schimbă prin aceea că sufletul năzuiește a ieși din ea. În cazul din urmă sufletul se aduce într-o dispozițiune nouă, care se numește poftire sau năzuință (*Begehren* oder *Streben*). Un exemplu va lămuri deosebitele dispozițiuni mai bine: în un râu văd un om, care stă să se înece, prin acest obiect sufletul meu capătă o impresiune, o reprezentațiune; mai fiind în mine și alte reprezentațiuni, acestea se influențiază una pe alta și se naște în suflet un simțământ spre exemplu de compătimire, de durere sau și de bucurie (persoană indiferentă, amic, sau inamic); din această dispozițiune poate voiește sufletul să iasă și astfel se naște în mine pofta sau năzuința de a-l mântui. Prin urmare toate dispozițiunile sufletești se pot reduce la 3 categorii: 1) dispozițiuni obiective sau reprezentațiuni, 2) dispozițiuni subiective sau simțăminte și 3) dispozițiuni subiectiv-obiective sau poftiri. Chemarea Psihologiei este ca să subsumeze ori ce fenomen sufletec sub una din categoriile acestea și să-l explice după legile urmate de fiecare din acestea. Strâns luat aceste forme de activitate sufletească nu sunt nicidecum coordonate, căci reprezentațiunea premerge simțământului și poftirii.

Nu numai în Psihologia, ca știință, dar și în viață se distinge obiectivitate și subiectivitate în fenomenele sufletești – spirit (duh) și anima, sau cap și anima; – la bărbat [27] batul de știință se manifestează mai mult spiritul, la poet mai mult anima. Dar precum sufletul nu se poate împărți în părți, așa nu poate exista nici despărțire de spirit și anima; căci dispozițiunile, care le numim ale animei se desvoltează numai din ale spiritului, și cu cât acestea sunt mai mărginite, cu atâta sunt mai întunecate și mai instinctive dispozițiunile animei, cum e cu misticismul și instinctul fin al unor femei. Omul de spirit știe de ce are sufletul său cutare simțământ și nu altul.

După ce dară am văzut sub care trei categorii se subsumează toate activitățile sufletești, să privim unele din acestea firește numai cu privire la expresiunile românești pentru o Psihologie românească. Din câmpul cel extins al fenomenelor sufletești vom considera de astă dată numai cele mai simple și primitive, adică reprezentațiunile.

1. REPRESENTAȚIUNILE (*VORSTELLUNGEN*)

Representațiune în sens strâns, după etimologia sa, înseamnă: reînfrățirea icoanei unui obiect, care nu mai e de față, prin ajutorul memoriei, prin urmare este opusă privirii sau observației (*Wahrnehmung*) unui obiect sensibil, ce îl avem înaintea ochilor. În Psihologie însă se întrebunțiază vorba reprezentațiune în sens întins și înseamnă în genere: Starea aceea, în care se aduce sufletul printr-un obiect oarecare și care stare se schimbă după cum se schimbă și obiectul, care influențiază asupra sufletului. Reprezentațiunea își are totdeauna de bază un obiect, pe care sufletul are să-l priceapă (*percipere, erfassen*) așa cum este fără vreun amestec străin. Obiectul, ce și-l reprezintă sufletul poate fi adevărat, sau numai posibil, sau chiar imposibil spre exemplu un câine, un cerber etc. Tot asemenea poate fi obiectul simțit sau nesimțit, prezent sau absent. Reprezentațiunea nu e nicidecum identică cu obiectul său, ci dacă s-ar putea face o asemănare între reprezentațiune și obiect ar fi aceea între icoana și obiectul acestei icoane, dar și această asemănare este mancată; atâta numai putem zice, că două reprezentațiuni sufletești se deosebesc una de alta, precum se deosebesc între sine obiectele, la care se referesc aceste reprezentațiuni, precum se deosebesc temperatura de 10 grade de cea de 20 de grade, așa, se deosebesc și reprezentațiunile sau dispozițiunile, în care se aduce sufletul prin aceste 2 temperaturi.

[28] Reprezentațiunile sunt sau sensuale și nesensuale, sau noțiuni (*notio, conceptus, Begriff*) sensuale și nesensuale. Reprezentațiuni și noțiuni sensuale se nasc în suflet, când acesta observează sau contemplează (*wahrnehmen, anschauen*) un obiect, care se află înaintea noastră, fie acesta simplu sau compus; iar reprezentațiuni și noțiuni nesensuale, când reproducem reprezentațiunile sau noțiunile sensuale sau neschimbate cu ajutorul memoriei sau a fantasiei: spre exemplu întipărirea ce o face asupra sufletului nostru o persoană prezentă o numim reprezentațiune sensibilă, iar revocarea în memorie a acestei persoane absente, reprezentațiune nesensibilă; privind o mulțime de arbori, care ne sunt înaintea ochilor, ne formăm noțiunea sensibilă arbore, iar prin reproducerea acestora noțiunea nesensibilă. Formarea reprezentațiunilor sensuale se ascrie facultății simțurilor, iar a noțiunilor facultății minții. Dar reprezentațiunile minții se nasc numai din reprezentațiunile simțurilor. „*Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu.*”

2. OBSERVAȚIUNE (*PERCEPTIO, WAHRNEHMUNG*)

A observa sau a băga în seamă un lucru, sau un obiect, va să zică a nu fi indiferent a nu trece cu vederea ceva. Așa observăm sau băgăm în seamă un lucru, o persoană, sau o vorbă, dacă aceasta se află înaintea noastră într-o pusețiune oarecare, atinge unul din cele cinci organe ale simțurilor, se conduce până la periferia unui nerv sensibil sau sensibil, și deci prin afectarea nervului până la centrul nervilor, adică până la creieri, și în fine de la creieri se predă sufletului atent, spre exemplu o vorbă rostită de cineva în apropierea noastră pune aerul atmosferic în mișcare, casiunează vibrațiuni, care se transplantează în toate direcțiunile. O radia de atari vibrațiuni străbate până la

scoica urechii noastre, se conduce prin canalul auzului până la pielița tobei, pe care încă o mișcă, și aceasta împărtășește vibrațiunea ciocanului, care este crescut cu coada de pielița tobei, iar celălalt capăt atinge nacovala. De la aceasta trece vibrațiunea prin scara de lângă nacovală și printr-o fereștrică în labirintul în care se află capetele nervilor. Aceștia se afectează și conduc vibrațiunile până la creieri, care le fac cunoscute sufletului, dacă acesta e atent, și astfel băgăm în seamă o vorbă.

Observațiuni dară se numesc în Psihologie acele repre- [29] senzațiuni sensuale, care se nasc prin aceea, că nervii sensitivi se afectează de obiecte sensuale și prin aceasta se iritează sufletul.

Fiindcă nervii sunt sau proprii sensitivi (*Empfindungsnerven*), sau nervi ai simțurilor (*Sinnesnerven*), de aceea trebuie să distingem și reprezentațiunile sensuale în sensitive și ale simțurilor. Aci confuziunea în întrebuințarea vorbei simțire este mare. Noi zicem: „simțim”, când atingând tăișul sabiei ne tăiam la mână; când punând mâna pe un obiect simțim, dacă e moale sau aspru; zicem: simțim că ne aflăm bine sau rău când avem cunoștința despre starea trupului nostru, peste tot și în fine, când sufletul nostru se cuprinde de o bucurie sau întristare zicem: „că simțim bucuria sau întristarea”. Prin urmare mai multe dispozițiuni diferite le însemnăm cu aceeași vorbă. Trebuie însă să facem deosebire precum între deosebitele dispozițiuni sufletești, așa și între expresiunile, prin care se însemnează acestea.

În limba germană se întrebuințiază vorbele: *Empfindung*, *Sinneswahrnehmung*, *Vitalempfindung* și *Gefühl*, deși chiar și în Psihologiile germane nu se ține strâns distincțiunea între aceste noțiuni. În limba românească am putea exprima vorba *Empfindung* prin: simțire, *Sinneswahrnehmung* prin reprezentațiune a simțului, *Vitalempfindung* cu simțire vitală și *Gefühl* prin simțământ.

Să vedem ce însemnează fiecare din acestea.

3. SIMȚIRE (*EMPFINDUNG*)

Peste tot trupul nostru sunt împărțiți nervi de simțire, deosebiți de nervii care se finesc în organele simțurilor adică în ochi, urechi, limbă, nas și negii de pipăit, și aceia se pot afecta în oricare parte a lor, și astfel să casiuneze în suflet o reprezentațiune despre starea unei părți a trupului sau a trupului întreg.

Prin urmare obiectul unei simțiri este totdeauna starea trupului nostru casiunată prin procesul organismului trupesc sau printr-un obiect din afară. Așa simțim strângerea unei mâini, înțepatul unei săbii, suflarea vântului etc. Însă prin simțire nu ne reprezentăm obiectul din afară, ci numai starea trupului nostru, și numai dacă se îndreptează și vreunul din organele simțurilor asupra acestui obiect, căpătăm și o reprezentațiune despre el. Vorbele, prin care se în- [30] semnează diferitele feluri de simțiri încă sunt nesigure și nesuficiente, așa zicem spre exemplu simțim o înțepătură, o mușcătură, gâdilitură, mâncătură, rozătură, arzătură etc. și de multe ori un bolnav nu e în stare a descrie medicului chiar simțirile trupesti.

4. SIMȚIRE VITALĂ (*VITALEMPFINDUNG*)

În tot momentul sufletul nostru are o simțire despre starea trupului. Toate organele trupului se împărtășesc la procesul vital, care se petrece neprecurmat. Schimbările, care se întâmplă în organismul trupesc se aduc ca simțiri la cunoștința sufletului prin nervii de simțire, care conduc până la organe. Așa simțim, dacă suntem sătui sau flămânzi, dacă sângele circulează regulat sau neregulat etc., precum și o temperatură anumită a trupului în fiecare moment. Viind deodată la cunoștința sufletului simțiri din mai multe părți ale trupului, fiindcă fiecare vrea să cuprindă un loc în suflet, se împiedică una pe alta, cuprinsul lor singular se întunecă și astfel sufletul capătă o simțire totală despre procesul regulat sau neregulat al întregului organism trupesc.

Această simțire totală a vieții noastre organice se numește simțire vitală și este sau plăcută sau neplăcută, după cum ne aflăm bine sau rău. Simțirea vitală este barometrul procesului vital în om.

5. REPRESENTAȚIUNEA SIMȚURILOR (*SINNESVORSTELLUNG*)

Omul are cinci simțuri (*Sinne*): văzul, auzul, mirosul, gustul și pipăitul. Acestea sunt niște organe foarte maestroke ale trupului și servesc de a conduce impresiunile obiectelor din afară până la nervii simțurilor, care se extind până în aceste organe. Toate organele simțurilor afară de pipăit se află în cap. Stând un obiect sensual înaintea noastră într-o pusațiune anumită, impresionează prin mijlocirea organelor acestora nervii simțurilor, și acestea conduc impresiunea până la suflet, și atunci zicem: că acesta se afectează sau capătă o reprezentațiune a simțurilor. Fiecare organ al simțurilor, ca să primească o impresiune de la un obiect din afară, cere ca acesta să stea în o anumită pusețiune față cu el; adică ochiul pretinde, ca obiectul să fie în lumină, urechea ca acesta să casioneze vibrațiuni, nasul și limba ca să se descompună, și pipăitul ca obiectul să constea din o materie, care să reziste trupului nostru. Fiecare organ răspunde [31] numai la acea impresiune, pentru care este făcut. Prin urmare avem în suflet reprezentațiuni casionate: prin mijlocirea pipăitului, gustului, mirosului, auzului și văzului.

a) O reprezentațiune capătă sufletul prin pipăit așa, că negii de pipăit, care se află împrăstiați peste toată suprafața trupului, dar mai numeroși în vârful degetelor și în care se finesc nervii primesc de la un corp material ce-l atingem, impresiunea despre rezistența, ce o impune acela trupului nostru, care vrea să-l respingă din locul său. Prin urmare numai materii, care rezistă trupului nostru se pot reprezenta sufletului prin pipăit, iar acelea a căror părți se dezbină ușor, cum sunt gazurile, nu se pot pipăi. Impresiunea o împărtășesc nervii sufletului de la negi.

b) Prin mijlocirea gustului se naște în suflet o reprezentațiune, când un obiect din afară descompunându-se prin scuipat în organele de gustat, care sunt cerul gurii și cu deosebire limba (mai cu seamă rădăcina limbii, de acea cunosătorii de vin, când îl gustă îl gălgâesc) afectează nervii gustului, care conduc această afecțiune până la suflet. De acea numai materii, care se pot descompune prin scuipat se pot gusta.

c) Reprezentațiunile mirosului se nasc analog reprezentațiunilor de gust astfel, că din un corp material se descompun părți gazoase, care străbat până la nasul nostru, se

atrag de fluiditatea nasului, afectează nervii mirosului, care se finesc în pielița mucoasă, și care o conduc la suflet, și astfel acesta capătă o reprezentațiune plăcută sau neplăcută de miros. Pe când la gust obiectul trebuie adus la gură, la miros aceasta nu e de lipsă; deoarece materia, fiind tare impartiveră, prin evaporare se extind părți din ea în spații depărtate. Astfel un gran de mosius umple din nou o casă cu miros, chiar să se aerisească aceasta pe toată ziua, fără a pierde ceva din greutatea sa; rozmarinul de pe țărături și insule își lățește mirosul său pe mare în depărtare de la 20–30 de mile împrejur.

d) Cum se formează reprezentațiunile auzului am văzut mai sus.

e) Organul văzului și mijlocitorul reprezentațiunilor de văzut este un aparat maestros, ochiul, care constă din mărunțul ochiului, care încă e format din mai multe piei, din fluidități, și din lintea ochiului, care se mișcă spre toate direcțiunile și în dosul acesteia se află nervii [32] văzului extinși în așa numita retină (*retia*). Un corp lucitor produce vibrațiuni în eterul dinprejur și vibrațiunile ca raze de lumină se transplantă în toate direcțiunile în spațiu. Atingând vreo atare rază ochiul nostru produce vederea. Iar corpurile fără lumină proprie le vedem așa, că razele de lumină, ce cad pe ele din un corp lucitor, se reflectează neregulat. Razele de lumină străbat prin pupilă în ochi, se refrâng prin lintea cristalină și apoi în un ochi sănătos se concentrează toate într-un punct al retinei, de aci se împărtășesc nervilor văzului și aceștia le conduc ca impresiune prin creieri la suflet.

6. SIMȚĂMÂNT (*GEFÜHL*)

Acest fenomen sufletesc după modul dezvoltării sale nu se ține nicidecum de categoria dispozițiunilor psihice, de care am vorbit până-aci, deoarece purcede dintr-un proces mai complicat al sufletului, îl înșirăm însă aci pentru expresiunea „simțământ”, prin care se însemnează pentru ca să-l putem deosebi de „simțire” și de „simțuri”. Un simțământ nu e altceva decât cunoștința sufletului nostru despre sprijinirea sau împiedicarea reprezentațiunilor care se află în noi. Dispozițiunile noastre sufletești se schimbă ne-ncețat, fiindcă reprezentațiunile care le capătă sufletul despre obiecte sunt în curgere continuă. O reprezentațiune nouă respinge pe cea veche din conștiința sufletului spre exemplu reprezentațiunea unei scene întristătoare se întunecă prin reprezentațiunea unei societăți voioase. Dacă reprezentațiunea cea nouă, care dă peste una veche în suflet, este în privința cuprinsului rudită cu aceasta, atunci o sprijinește, iar dacă e străină o împiedică; reprezentațiunea casiunată în suflet prin privirea unei înmormântări se întărește și sprijinește prin o reprezentațiune nouă iscată din privirea unei alte îngropăciuni, din contra se împiedică prin o reprezentațiune nouă a unei petreceri voioase. Prin urmare în suflet se află totdeauna un șir de reprezentațiuni, care vor să rămână deasupra; dacă acuma vine o reprezentațiune nouă opusă acestora, atunci aceasta le împiedică, le apasă, și dispozițiunea în care se aduce sufletul prin acest proces, se numește simțământ neplăcut; din contra, dacă reprezentațiunea cea nouă opusă se delătură prin altele rudite cu cele de mai înainte, atunci acestea se sprijinesc și noi avem un simțământ plăcut. Un exemplu va lămuri aceasta mai bine: [33] am avut un amic, care acuma se află mort înaintea noastră,

sufletul nostru prin ajutorul memoriei se ocupă de reprezentațiuni, care se referesc la amicul nostru până era viu (întâmplări comune, discurse, petreceri etc.) și care vor să devină predominante, însă reprezentațiunea cea nouă despre amicul mort e opusă acelor și le împiedică; cunoștința sufletului despre lupta aceasta între reprezentațiunile vechi și nouă este dară simțământul de întristare. Dacă din întâmplare amicul nostru ar învia, reprezentațiunea de moarte s-ar delătura și reprezentațiunile de viață împiedicate până acuma și-ar căpăta un ajutor și simțământul de întristare s-ar preface în simțământ de bucurie. – Așa dar simțământul se deosebește de simțire prin aceea, că aceasta este o dispozițiune primitivă a sufletului și aduce la cunoștință o stare trupească, pe când aceea este complicată și se reduce la starea sufletului.

Nu toate schimbările de reprezentațiuni produc simțăminte, ci numai când sprijinirea sau împiedicarea reprezentațiunilor e puternică și duratorie vorbim de simțăminte. Precum este simțire vitală, așa putem să zicem, că este și simțământ vital, aceea este simțirea totală despre trup, aceasta simțământul total despre starea sufletului. – Să ne întoarcem iar la reprezentațiuni și încă la cele sensuale, care sunt cum am văzut sau simțiri și se referesc la trupul nostru însuși, sau reprezentațiuni de simțuri, care își au de cuprins obiecte din afară.

7. INTUIȚIUNE (*ANSCHAUNUNG*)

Adeseori vorbim în știință de cunoștința intuitivă; să vedem însă ce este aceasta și pe ce cale se câștigă în sufletul nostru. Copilul, îndată ce vede lumina lumii, capătă în sufletul său impresiuni sau ca simțiri din deosebitele părți ale trupului său, sau ca reprezentațiuni de lumină și de simț. Însă aceste impresiuni rămân deocamdată fără legătură, una se delătura de alta, fără ca copilul să știe a se orienta în lumea din afară. El cu ochii deschiși capătă o impresiune de lumină de la un obiect spre care este din întâmplare îndreptat. Ba adeseori nici nu sunt amândoi ochii îndreptați spre unul și același obiect, căci aceasta trebuie să o învețe cu încetul. Copilul vede, dar nu privește. Cu încetul încep a căpăta tărie unele impresiuni în conștiința copilului, sau pentru că sunt mai puternice, sau pentru că se repetesc [34] mai de multe ori, sau pentru că sunt în contrast cu celelalte; copilul începe a deveni atent. Dacă un copil, când vede un cărbune aprins, îl atinge și cu vârful degetului, atunci reprezentațiunea văzului se împreună în el cu simțirea, fiindcă sunt contemporane, și astfel când va vedea un obiect sensual, va cerca ca să-l și pipăie spre a-l cunoaște.

De la unul și același obiect capătă sufletul impresiuni pe canalul deosebitelor simțuri spre exemplu de la o bucată de zahăr sufletul capătă reprezentațiune de culoare albă prin ochi, de dulceață prin gustat, de asprime prin pipăit etc. Fiecare simț ne spune pe calea sa ce este obiectul, sau care sunt semnele din afară ale unui obiect. Singuratecile impresiuni venite în suflet pe diferite organe se împreună în conștiința noastră într-o singură reprezentațiune, și starea sufletului nostru față cu obiectul, de la care vin impresiunile o numim intuițiune, și rezultatul acesta cunoștința intuitivă. Cu cât căpătăm de la un obiect sensual impresiuni prin mai multe organe de simțuri, cu atâta cu-

noștința intuitivă este mai perfectă. Așa dar când zicem: privește bine acest lucru, înțelegem în sens extins, ca să năzuim a căpăta impresiuni de la acela pe diferite canale ale simțurilor, și învățătura intuitivă va să zică: a face pe cineva a cunoaște un lucru prin mijlocirea simțurilor.

8. REPRESENTAȚIUNE TOTALĂ (*GESAMMTVORSTELLUNG*)

Tot, ce se ivește deodată în cunoștința sufletului, se contopește într-o singură dispozițiune sufletească, este o lege de mare importanță în Psihologie, dovedită nu numai pe calea experienței, dar dedusă *a priori* din principul acela, că sufletul este unul și simplu. Prin urmare reprezentațiuni, ce se ivesc deodată în cunoștința sufletului, se contopesc într-o singură reprezentațiune, spre exemplu copilul, care vede pentru prima dată un car cu fân mișcat de 2 boi, capătă deodată reprezentațiuni despre boi, car și fân, și, fiindcă acestea sunt contemporane, se contopesc într-una și copilul ține aceste 3 obiecte diferite de unul și același. Prin o astfel de contopire a reprezentațiunilor contemporane se naște aceea, ce numim o reprezentațiune totală despre un lucru. Contopirea reprezentațiunilor contemporane e cu atât mai strânsă și mai perfectă, cu cât acestea vin mai adeseori împreunate, și cu cât este mai puțin contrast în cuprinsul lor. De aceea formează părțile unei intuițiuni o reprezentațiune totală [35] mai strâns legată, pentru că între părțile aceleia nu există contrast, pentru că atunci ar exista contrast și între semnele din afară ale obiectului, prin urmare obiectul însuși n-ar fi posibil spre exemplu reprezentațiunile singuratece, ce se referesc la obiectul sare: reprezentațiunea despre culoarea albă, despre forma hexaedrică, despre propriul ei gust, despre asprimea ei se contopesc într-o reprezentațiune totală a sării.

* * *

Acestea sunt reprezentațiunile sensuale ale omului despre trupul său și despre obiectele sensuale din afară, câștigate prin mijlocirea organelor simțurilor, acestea sunt fenomene sufletești, ce le are omul comun cu animalele. – Amăsurat dezvoltării activității sufletului ar urma acum explicarea legilor psihologice despre reproducțiunea reprezentațiunilor, despre memorie, aducere aminte, fantasmă etc., însă aci ne oprim, pentru că n-am voit a da un prospect complet al fenomenelor sufletești, ci, precum am zis la început, am expus numai câteva și încă cele mai simple, cu scopul de a da însă altora, care se cred competenți, de a se ocupa cu scrierea unei Psihologii empirice românești, sau de a dezbate expresiunile psihologice, care suntem siliți a le întrebuința în aceasta. Iar mai competenți ar fi acei profesori de la o facultate filosofică românească, care se ocupă expres și serios cu studiul filosofic. Aceștia ar putea să trateze filosofia ca știință și în limba românească, iar un profesor de la gimnaziu ar avea apoi să compună un manual de Psihologie empirică sau de Logică, amăsurat cerințelor pedagogice și dezvoltării spirituale a unui gimnazist. Aceasta însă, cât ne e cunoscut, nu s-a făcut de nici un filosof de specialitate. Manuale de filosofie scrise românește sunt cunoscute

numai acelea ale erudiților literați A. Tr. Laurianu și T. Cipariu, una după franceze și alta după germanește, însă ambele aceste manuale cuprind pe scurt toate disciplinele filosofice. Un gimnazist, și cu deosebire de la gimnaziile, unde se propune numai Psihologia și Logica pe larg nu se pot sau prea puțin folosi de acestea. De aceea atât profesorul cât și discipolii săi sunt siliți a întrebuința manuale străine, cum se întrebuințiază în gimnaziul românesc din Brașov manualul german pentru Logica formală și Psihologia empirică de G. A. Lindner. Cu câtă greutate este împreunată aceasta, o știe numai acela, care are de a propune un atare [36] studiu. – Peste tot cu cărțile scolastice, cu deosebire pentru gimnaziu, ne aflăm încă rău. Pentru cele mai multe ramuri de știință dăm în mâna școlarului manuale străine, la care acesta are a se lupta cu două greutăți adică cu greutatea de a pricepe obiectul și cu aceea de a cunoaște limba străină, în care e scris acela. Pe lângă acestea se mai află ici și colea și câte un manual românesc, însă și acesta tradus și încă de multe ori așa de rău, încât profesorul nu știe, ce să aleagă: cartea tradusă sau originalul? Dacă în celelalte ramuri de știință e grea întrebuințarea unui manual scris în limbă străină, cu cât mai vârtos în discipline filosofice, în care școlarul trebuie să învețe cu noțiuni nouă și vorbe nouă, sau cel puțin să marșeze și să țârmurească în înțelesul vorbelor. – Dar pentru ce profesorii de la Gimnaziu nu prelucră sau traduc bine manualele de școală necesare? La aceasta auzim răspunzându-se cu aceea, că și cei ce ar fi în stare a face aceasta, se rețin de frica, că, vor rămâne cu cărțile necheltuite și vor fi siliți, ca cu salariul lor, care abia le ajunge spre susținere, să copere speșele tiparului, pentru că în Austria sunt numai trei gimnazii cu limba propunătoare românească, și nici în acestea nu e uniformitate în tratarea obiectelor, iar publicul din afară puțin se interesează de o carte de școală, căci vedem, că și cărțile nescolastice românești sunt prea puțin cetite.

Deci aci în Austria acest scăzământ s-ar putea delătura, dacă vreuna din „asociațiunile noastre pentru cultură” pe lângă ceilalți pași, care îi fac pentru înaintarea poporului, s-ar îngriji și pentru tipărirea celor mai bune manuale de școală, iar directorii gimnaziilor românești s-ar înțelege între sine pentru introducerea acestora în școală.

Închei cu acea vie speranță, că ne vom prevedea de către cei competenți cât mai curând cu cărți scolastice bune și între altele și cu o Psihologie empirică, care nu numai să o poată întrebuința cu folos școlarii, dar să o cetească și studieze și celălalt public cetitoriu. Căci ce este mai interesant și mai folositor, decât de a-și cunoaște cineva procesul sufletului său. „Cunoaște-te pe tine însuți.”